

هویت تاریخی – کالبدی شهر بجنورد

(یک روایت تاریخ نگارانه)

تالیف:

مهندس عارفه صداقتی

(پژوهشگر دکتری دانشنامه هنر اسلامی تبریز)



انتشارات سخنوران

۱۳۹۸

سرشناسه	: صداقتی، عاطفه، ۱۳۶۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: هویت تاریخی - کالبدی شهر بجنورد (یک روایت تاریخ نگارانه) / مولف عاطفه صداقتی.
مشخصات نشر	: تهران : سخنوران ، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۸۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۲۱۵-۳۰۳-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: بجنورد
موضوع	: Bojnurd (Iran)
موضوع	: بجنورد -- تاریخ
موضوع	: Bojnurd (Iran) -- History
موضوع	: بجنورد -- آداب و رسوم و زندگی اجتماعی
موضوع	: Bojnurd (Iran) -- Social life and customs
رده بندی کنگره	: ۸۱۰/۴ ص ۸/ج ۲۰۷۵ DSR
رده بندی دیویی	: ۹۰۵/۸۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۳۹۹

کارگر شمالی، به از ادوارد براون، شماره ۱۴۰۷، طبقه اول

www.hvash.ir - ۰۱۸۳۲۱۵۳۳۴



عنوان کتاب	 هویت تاریخی - کالبدی شهر بجنورد (یک روایت تاریخ نگارانه)
مؤلف	 عاطفه صداقتی
صفحه آرا	 رضا کاوه
طراح جلد	 رضا کاوه
ناشر	 سخنوران
شمارگان	 ۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ	 اول ۱۳۹۸
قیمت	 ۲۱۰۰۰ تومان

ISBN: 978-622-215-303-8

فهرست

پیشگفتار	۱۱
فصل اول: بجنورد و کالبد شهری در گذر تاریخ	۱۵
فصل دوم: نشانه‌شناسی فضاها و مکان‌ها، حصار شهر بجنورد	۶۷
فصل سوم: بجنورد دوره قاجار	۹۷
فصل چهارم: مطالعاتی تصاویر ذهنی شهروندان از بناها و اماکن‌های فعلی شهر بجنورد	۱۳۳
منابع و مأخذ	۱۷۱

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي

پیشگفتار

همه‌ی هر بنایی، جزئی از هویت شهر محسوب می‌شود. با ساخت و سازهای بی‌قاعده، نباید هویت شهرهایمان را نابود سازیم.

هویت شهری هویت جمعی است به باور مبنی در فیزیک و محتوای شهر معنادار می‌شود. در جهان امروز تلاش برای حفظ هویت یک شهر از سازه‌ات اصلی ملتهاست. برای شناخت هویت یک شهر غالباً از تفکیک آن به سه محیط طبیعی، مصنوعی و انسانی نام برده می‌شود. هرگونه دگرگونی در این مولفه‌ها عامل تحول در هویت شهر نیز خواهند شد. در چند دهه اخیر اغلب شهرها با سرعت زیادی گسترش یافته و شهر بجنورد از این تحولات بی‌نصیب نمانده است. به‌ویژه پس از مرکز استان شدن آن از سال ۱۳۸۳، افزایش جمعیت شهر، تغییرات ارزش زمین، ساخت و سازهای ناهماهنگ و اعمال نظر قدرت‌های سیاسی در هر دوره، تأثیرات فراوان و گاه مخربی را پدید آورده است. چندی پیش در دو جلد کتاب دیگر به تألیف اینجانب، مقوله «هویت طبیعی شهر» و «هویت فرهنگی شهرها» مصداق بررسی قرار گرفت. در مجموعه مطالعات حاضر، به یکی دیگر از مقادیر مهم اشاره شده در فوق، یعنی «عوامل تاریخی - کالبدی هویت بخش به شهر» پرداخته می‌شود.

هر شهر در ادوار مختلف تاریخی دست خوش تحولاتی می‌گردد که این تحولات تأثیرات مختلفی را بر پیکره شهر برجا می‌گذارد. در هر حال هیچ شهری بی‌تأثیر از این تحولات نیست. برای بررسی مسائل یک شهر باید به گذشته آن و سیر تحولات تاریخی شهر پرداخت. چرا که بدون در دست داشتن اطلاعات تاریخی و شناخت پیشینه تاریخ فرهنگ جامعه، سخن از هویت بی‌معنا خواهد بود.

بر اساس کشفیات باستان‌شناسی، تاکنون هفت نقطه مربوط به هزاره چهارم تا اوایل هزاره دوم پیش از میلاد در بجنورد شناسایی شده است، که نشان از قدمت شهر دارد. برخورداری بجنورد از

ویژگی های خاص طبیعی باعث شده که در طول تاریخ به شکل ادواری تحت سیطره‌ی اقوام و عشایر فرود آمده از آسیای مرکزی، و یا جابجا شده از غرب واقع شود. بدنبال حکومت محمدشاه قاجار و به دنبال فتنه سالار شهر بجنورد ویران شد، بنابراین ساختار نخستین شهر که در دوره صفویه و با مشخصات خاص دوره صفویه و در دیگر دوره ها پا گرفته بود، از بین رفت. پس از سرکوبی فتنه سالار حکمرانان اقدام به ساخت عمارت هایی کردند که بیشتر آنها نیز در دوره پهلوی ویران شد. در چند دهه اخیر نیز شهر با سرعت فزاینده ای گسترش یافته است. هویت هر دوره را ویژگی ها و امتیازات آن دوره نسبت به دوره پیشین مشخص می سازد. برای این منظور باید دید تغییر و تحولات در هر کدام از این دوره ها چگونه و تا چه حدی بوده است؟

بطور خاص در مطالعات حاضر، پاسخ‌گویی به سوالات زیر مبنا قرار گرفته است. شایان توجه است که در فصل اول کتاب به منظور کاربردی نمودن و ارائه نمونه شهری مناسب، در کنار روش‌های پیشنهادی مطالعه‌ی تاریخی یا نشانه‌شناسی فضاها و مکان‌های شاخص و تصویر ذهنی شهروندان، این موارد در نمونه‌ی شهری بجنورد بررسی و پژوهش قرار گرفته اند:

- بجنورد در دوره‌های تاریخی مختلف، هویت منحصر به فردی داراست یا خیر؟ بعلاوه هویت کالبدی فعلی شهر چه نسبت به سایر دوره‌های تاریخی مختلف است؟
- ابعاد هویت بخش شهر بجنورد در دوره‌های تاریخی مختلف چه بوده است؟
- مکان‌های شاخص شهر و نشانه‌شناسی آنها چگونه است؟
- تا چه میزان می توان شهر بجنورد را دارای هویت روایی دانست؟
- در طی تحول تاریخی شهر بجنورد در کدام دوره ها مکان‌های «کنشی» بیشتری به فضاهای «شوشی» تغییر یافته‌اند؟ این تغییرات چه تأثیراتی بر سبک شهری داشته است؟
- «برش» یا «تکثیر فضاهای شهری» در چه دورانی و به گونه‌ای اتفاق افتاده است؟ این برش یا تکثیر چه تأثیری بر شکل‌گیری هویت شهری در آن دوره داشته است؟
- هویت شهری بجنورد با توجه به توسعه‌های اخیر شهری، چه تحلیلی دارد؟ چالش‌های مدرن و سنتی چگونه است؟
- چگونه می توان هویت کالبدی شهر بجنورد در وضع موجود شناسایی نمود و چه پیشنهاداتی برای ارتقای کیفیات آن می توان ارائه داد؟
- تصویر ذهنی شهر قدیم بجنورد تا چه دوره ای قابل بازشناسی است؟
- تصویر ذهنی فعلی شهروندان بجنوردی از شهر چگونه است؟

بدین منظور، در فصل اول کتاب، بجنورد و کالبد شهری در گذر تاریخ مورد بررسی قرار گرفته

است. در این فصل ضمن بررسی هر دوره‌ی تاریخی بطور کلی در کشور و ضمن ارائه چکیده‌ای از

موضوعات مرتبط با حوزه‌ی شهرسازی، شهر بجنورد و مصادیق هویت کالبدی بازمانده‌ی آن از هر دوره‌ی تاریخی در وضعیت موجود شهر، مورد پژوهش قرار گرفته است. حریم کنونی شهر، عکس‌های هوایی موجود شهر و بعلاوه اشاره‌ای به گسترش پراکنده شهر و الحاق‌های روستایی به آن، از سایر مباحث بررسی شده این فصل است.

در فصل دوم کتاب، نشانه‌شناسی فضاها و مکان‌های شاخص شهری بجنورد در گذر تاریخ با استناد به دو فصل قبلی مطالعات، انجام شده است. شناسایی فضاهای نشانه‌ای روایی، کنشی و شوشی شهر بجنورد و در عین حال، هویت کالبدی- تاریخی شهر در گذر تاریخ، مد نظر اهداف آنچه در این فصل ارائه شده است، می‌باشد.

در فصل سوم، به مورد دوران قاجار و باز تصور تاریخی- فرهنگی شهر، مورد مطالعه قرار گرفته است. در این فصل، سعی شده است تا با استفاده از مرور سفرنامه‌های متعدد که بعضاً ذکر مختصری درباره شهر بجنورد داشته‌اند، شهر بجنورد قاجاری، بازآفرینی شود. استفاده از روش اپلیارد از نکات بارز فصل مورد نظر، در بازشناسی و بررسی بجز رد قاجاری است.

در فصل چهارم، مطالعه‌ی تصویر ذهنی شهروندان از بناها و المان‌های فعلی شهر بجنورد، مبنای مطالعه قرار گرفته است. در این فصل، ضمن ارائه روش‌هایی برای شناسایی نشانه‌های کلیدی شهر، نمونه‌های پرسش‌نامه مناسب شناسایی کلیات سیمای ذهنی شهروندان، معرفی و در نمونه‌ی بجنورد پیاده سازی شده است.

کتاب حاضر بدون یاری برخی از صاحب‌نظران، اندیشمندان و عزیزان ارجمندی که به مطالعات اینجانب بها دادند، میسر نمی‌شد. بدین وسیله از جناب آقای مجید معماریان، دکتر محمد صابری و جناب آقای مهرنیا به دلیل همکاری در بازنمایی تصویر ذهنی گذشته شهر بجنورد و آشنایی از شهروندان قدیمی و باتجربه بجنوردی می‌باشند) کمال تشکر را دارم. از جناب آقای دکتر علی رحمتی که آرشو شخصی گرانبهای خود را در اختیار بنده قرار دادند و جناب آقای دکتر سپهری (و راهنمایی‌های ارزشمند ایشان) نیز سپاسگزاری ویژه دارم. از جناب آقای دکتر امان‌الله شادلو (از بازماندگان قوم شادلوی بجنورد) نیز بینهایت سپاسگزارم که بخشی از وقت ارزشمند خود را در اختیار بنده قرار دادند و بدون شک، این امر ناشی از فرهنگ اصیل منطقه و درک بالای انسانی ایشان است. همچنین سرکار خانم مهندس شهلا درتومی که پیشتر در کتاب هویت طبیعی شهر بجنورد، نویسنده‌ی همکار بنده

بوده‌اند، نیز کمال تشکر و سپاس دارم که با دقت نظر خاصی، در محتوی فصل اول و دوم، یاری‌گر بنده بوده‌اند. در خاتمه از کلیه شهروندان بجنوردی به دلیل همکاری در تکمیل پرسشنامه‌ها بی‌نهایت سپاسگزارم و آرزو دارم شهر بجنورد به جایگاه واقعی خود بعنوان نگین خطه‌ی شمال شرق کشور دست‌یابد و همواره مأمنی آرام برای ساکنینش باشد.

تلاش‌های انجام شده با این امید صورت گرفته که مجموعه حاضر بتواند از طرفی به روشنگری در خصوص نقش مولفه‌های هویت تاریخی- کالبدی در روند توسعه‌شهری منجر شود و از سوی دیگر مباحث مورد توجه ویژه‌ی دست‌اندرکاران امور شهری واقع گردد؛ اما بدون شک این تلاش‌ها بدون کاستی نخواهد بود. از این رو دریافت نظرات راهنمای شما مخاطبین محترم در این مورد، موجب سپاس و تشنان خواهد بود.

عاطفه صداقتی

۱۳۹۷-۱۳۹۸